

Bas Levering

Nature nurture: basisdilemma met beperkte praktische betekenis

Inleiding

Het zijn nooit boeiende documenten, maar het rapport van de visitatiecommissie die in 2008 de drie Vlaamse academische masters sociaal werk bezocht en op kwaliteit beoordeelde, heeft toch een zeer opmerkelijke passage. In Leuven kregen de studenten tot voor kort in die opleiding het vak menselijke erfelijkheidsleer, tot grote verbazing van menigeen. Het ondertussen afgevoerde vak was op vraag van de sociale scholen in het curriculum opgenomen om het thema nature vs. nurture een plaats in de opleiding te geven.

Datzelfde thema is al eerder op de agenda van sociaal werk verschenen. In 1933 kon de toenmalige directeur van de Amsterdamse school voor maatschappelijk werk M. Moltzer zich bijzonder druk maken tegen J. Sanders en anderen met [voorstellen tot eugenetica](#) om het probleem van de onmaatschappelijke kinderen op te lossen (Noordman, 1989). Zijn felle reactie was nog niet ingegeven door de gruwel die de nazi's aanrichtten onder de noemer eugenetica, maar natuurlijk wel logisch. Als asociaal gedrag door erfelijkheid bepaald wordt, heeft maatschappelijk werk nauwelijks zin.

Diezelfde vraag leeft nog steeds. Wereldwijd spannen ouders en leerkrachten zich in om kinderen op termijn een mooie plek in de samenleving te bezorgen. Hebben al die inspanningen echt zin, of zijn de mogelijkheden van een kind met aanleg gegeven? Van dit ingewikkelde nature-nurture vraagstuk heeft de leek in het algemeen een zeer eenvoudige voorstelling. In de eerste aflevering van televisieprogrammaserie "Alle mensen zijn ongelijk" in 1993, waarin Paul Witteman de Rotterdamse klinisch geneticus Hans Galjaard aan het woord liet, bleek dat althans overduidelijk uit de getoonde straatinterviews. Erfelijkheid werd eenvoudigweg een stuk minder belangrijk gevonden dan de opvoeding. Dat was inderdaad de communis opinio toen en dat was precies de stelling die Galjaard op grond van toen recente ontwikkelingen in DNA-onderzoek bestreed. De verhouding nature-nurture is zeker niet in eenvoudige percentages uit te drukken, zoals veel mensen schijnen te denken. Daarenboven zijn er uit de oplossingen van het nature-nurture vraagstuk veel minder gemakkelijk conclusies voor de praktijk van opvoeden en hulpverlening te trekken dan meestal gedacht wordt. Het nature-nurture vraagstuk is op zichzelf al complex en het is ook nog eens complex in zijn toepasbaarheid voor de praktijk. Hoe leiden we de lezer in dit complexe vraagstuk in?

We gaan eerst terug naar de meest recente opleving van het nature-nurture debat om te laten zien hoe nieuw wetenschappelijk onderzoek tot verandering van opvatting kan leiden (par. 1). Daarna laten we zien hoe belangrijk het is om helderheid over de

gehanteerde begrippen te hebben. Ook wordt getoond dat de praktische betekenis van het debat beperkt is omdat een zelfde opvatting over de verhouding nature-nurture tot verschillende praktische conclusie kan leiden. Als iets feitelijk veranderbaar *is*, betekent dat nog niet dat de mogelijke verandering ook *moet* worden doorgevoerd (par. 2). Vervolgens zal uit voorbeelden door de tijd heen duidelijk worden dat veel van wat vroeger onveranderbaar leek, tegenwoordig als veranderbaar te boek staat. Ooit *dacht* men niet alleen dat de verhoudingen in de samenleving vastlagen en dat de bevoorrechte posities van de ouders op de kinderen werden doorgegeven, maar *vond* men ook *dat dat zo hoorde*. Het inzicht in de veranderbaarheid van de het genetisch materiaal, de mogelijkheid om wijzigingen aan te brengen in het samenstel van biologische eigenschappen dat kinderen van hun ouders hebben meegekregen, is in de afgelopen periode sterk gegroeid. De conclusie mag luiden dat in de afgelopen halve eeuw door de toegenomen veranderbaarheid van ‘nature’, diezelfde ‘nature’ feitelijk flink aan ‘nurture’ ingeleverd heeft (par. 3). Daarna wordt getoond dat het maakbaarheidsoptimisme, zoals het in de jaren zestig van de twintigste eeuw ontstaat, in de daaropvolgende jaren wordt ingezet in nieuwe professionele interventies. Behandelingswijzen van psychische ziekten veranderen bijvoorbeeld sterk doordat het aanvankelijk geloof in maatschappelijke veranderingen uitdooft en plaatsmaakt voor het gebruik van succesvolle medicinale behandelmethoden. (par. 4). Ten slotte stellen we vast dat economische veranderingen voor de ontwikkelingen in de aanpak van het sociaal werk wellicht belangrijker zijn geweest dan de antwoorden die door de tijd heen op het nature-nurture vraagstuk zijn geformuleerd.

Hoe levend is het eeuwige nature-nurture debat?

De meeste recente opleving van het nature-nurture debat ontstond in 1998 rond het verschijnen van het boek *The nurture assumption* van de Amerikaanse psychologe Judith Harris. Haar boodschap was heel helder. Sinds jaar en dag was het volgens Harris in de wetenschap algemeen geaccepteerd dat de respectievelijke bijdrage van de erfelijkheid en de opvoeding aan het uiteindelijke ontwikkelingsresultaat op fifty fifty neerkwam. Wat dat betreft was er ook niets nieuws onder de zon. Maar nu was haar uit eigen onderzoek gebleken dat het bij de 50% bijdrage uit de omgeving niet ging om de invloed van de ouders, maar om de invloed van de leeftijdgenoten van de kinderen. En dat sloeg in als een bom. De invloed van de ouders was in de vroege kinderlijke ontwikkeling dan misschien nog aanzienlijk, maar vanaf de puberteit hadden ze eigenlijk niets meer te vertellen en hadden de *peers* het voor het zeggen. Voor een groot aantal ouders bracht de nieuwe wetenschappelijke kennis - het nieuws drong tot de kolommen van alle gewone dagbladen door - een zekere verlichting van een mogelijk schuldgevoel. Als een kind op het verkeerde pad terecht kwam of een weg koos die de ouder niet voor het kind had uitgestippeld, dan hoefde de ouder de oorzaak daarvan niet langer alleen maar bij zichzelf te zoeken. “The nurture assumption“, de aanname dat het bij de omgevingsinvloed vooral om invloed van de opvoeder ging was weerlegd.

Het was overigens de vraag of er met Harris’ nieuwe inzichten werkelijk wel zoveel nieuws onder de zon was. Dat leeftijdgenoten een grote invloed hadden wist toch iedereen. Elke ouder weet dat hij - voor zover hij het in de hand heeft - moet zien te voorkomen dat zijn kinderen “verkeerde vrienden“ krijgen. Het besef dat peers - vooral ook in negatieve zin - een bepalende invloed kunnen hebben kan zelfs tot de oude

volkswijsheden gerekend worden. Ouders, die hun ogen niet in hun zak hebben, zien het voor die ogen gebeuren. Maar ook als de kinderen heel jong zijn word je als ouder al snel op een tweede plan geschoven en weet de kleuterjuf het beter dan jij. Het interessante is wel dat Harris' onderzoek geen betrekking had op bijzaken, maar op een hoofdzaak, op de invloed op de vorming van de persoonlijkheid van het kind. Maar in zijn algemeenheid moet natuurlijk worden nagegaan op welke gebieden van de persoonlijkheid die invloed zich laat gelden. Dat peers een grote invloed hebben op de kledingkeuze van adolescenten is helemaal niet onverwacht, maar hoe zit het precies met waarden die de kinderen in het latere leven belangrijk vinden? Grijpen ze daarvoor toch niet vaak op die van hun ouders terug?

Het boek van Harris was eigenlijk een merkwaardig boek. Harris had al een aantal inleidingen in de psychologie geschreven voordat ze *The nurture assumption* uitbracht. Het boek is een soort omgevallen boekenkast die in bepaalde andere laatjes misschien waardevollere kennis bevatte dan die over de beperkte invloed van de ouders. Zo is er bijvoorbeeld het inzicht dat jonge kinderen probleemloos meerdere talen naast elkaar kunnen leren. Dat inzicht heeft grote consequenties maar voordat we die bespreken moeten we eerst aandacht besteden aan de algemene begripsverwarring die er over het nature-nurture vraagstuk bestaat. Ook daarvoor biedt het boek van Harris - en vooral de vertaling in het Nederlands - alle aanleiding.

Einde aan de begripsverwarring en de betekenis voor de praktijk

De Nederlandse vertaling van *The nurture assumption* kreeg de titel *Het misverstand opvoeding* mee. In die vertaling schuilt een groot probleem. Wat wij onder 'opvoeding' verstaan heeft een andere betekenis dan wat in het Angelsaksisch taalgebied onder de term 'nurture' wordt ondergebracht. Als wij over opvoeding spreken hebben we het niet louter over het uitoefenen van invloed in een bepaalde richting, zodat je ook kan nagaan of we onze doelen hebben bereikt en in staat zijn geweest om bepaalde inhouden over te dragen. Als wij over opvoeding spreken hebben we het over het begeleiden van kinderen richting volwassenheid, met de uitdrukkelijke bedoeling dat ze zo goed mogelijk hun *eigen* leven kunnen leiden en daarin dus eigen keuzes moeten leren maken. Opvoeden is veel opener naar de toekomst toe dan onder de term nurture kan worden begrepen.

Nature-nurture staat dus niet zomaar voor erfelijkheid tegenover het bewuste opvoeden en jeugdzorg. Het staat eerder voor erfelijkheid tegenover omgeving, ook wel milieu genoemd. Vanuit het kind gezien komen de termen aanleg en ervaring misschien zelfs meer als zuivere tegenoverstelling in aanmerking, want die laten onverlet of de invloed van buiten bewust of onbewust wordt uitgeoefend. Verwant zijn nog aangeboren en aangeleerd, maar die tegenoverstelling levert weer problemen op omdat het kind ook voor de geboorte blijkt te leren. Het nature-nurture debat, dat goed beschouwd al eeuwen duurt, heeft de voorlopige slotsom opgeleverd dat ontwikkeling een complex product is van nature én nurture. Modern hersenonderzoek kan op een nieuwe manier zichtbaar maken hoe die interactie verloopt. Dat kinderen naast de moedertaal ook een tweede taal als native speaker kunnen leren beheersen, mits ze er voor hun zevende levensjaar mee in contact worden gebracht, kan preciezer in kaart worden gebracht. Hersenscans laten in dat geval twee taalsystemen naast elkaar zien. Bij confrontatie met de tweede taal voor het derde levensjaar is er zelfs maar één taalsysteem zichtbaar. Het blijkt hier kortom om een fijnzinnig samenspel tussen nature en nurture te gaan. De systemen in de hersenen,

die als aaneenschakeling van geslaagde neurale verbindingen worden opgebouwd, staan niet los van de cultuur waarbinnen ze ontstaan, maar hebben er direct betrekking op. Door middel van empirisch onderzoek moet voor elk ontwikkelingsgebied worden geïnventariseerd vanaf welke leeftijd de ontwikkeling moeizamer gaat verlopen of zelfs geen weg terug meer kent.

Het merkwaardige van het nature-nurture debat is, is dat de tegenstelling een veel geringere betekenis voor het praktisch handelen heeft dan de meeste leken, maar ook veel wetenschappers, geneigd zijn te denken. In het algemeen lijkt men inderdaad te veronderstellen dat zodra je de uitkomst weet, zodra je weet in hoeverre erfelijkheid en omgeving verantwoordelijk zijn voor het uiteindelijk ontwikkelingsresultaat, dat je dan ook weet hoe je moet handelen. Maar dat is beslist niet zo. Toen eind jaren zestig de Amerikaanse psycholoog Arthur Jensen op grond van wetenschappelijk onderzoek beweerde dat intelligentie voor 80% erfelijk is, en voor 20% afhankelijk van opvoeding en onderwijs, en daar belangrijke consequenties aan verbond voor de Amerikaanse onderwijspolitiek, kreeg hij van de pedagoog Cronbach terechte kritiek. Op grond van dit gegeven kun je namelijk met even veel recht zeggen dat het niet zoveel zin heeft om te investeren in de onderwijs carrière van kinderen van ouders met een lage intelligentie - zoals Jensen deed, als aangeven dat onderwijzers en pedagogen en sociaal werkers nog beter hun best moeten doen dan ze al deden - zoals Cronbach deed. (Het erfelijkheidsdenken à la Jensen beleefde dertig jaar later overigens nog een opleving met het verschijnen van *The Bell Curve* van [Charles Murray](#) en Richard Herrnstein in 1990 waarin onomwonden werd beweerd dat negers van nature dommer zijn dan blanken).

In dit essay is het uiteindelijk van belang om na te gaan in hoeverre wisselende uitkomsten van het nature-nurture debat door de tijd heen van invloed zijn geweest en nog zijn op veranderingen in het sociaal werk. Daartoe zullen uiteindelijk de verschillende paradigma's in het sociaal werk die door Van der Lans zijn onderscheiden aan een nadere beschouwing worden onderworpen. Dan zal blijken dat dat rechtstreekse verband inderdaad niet bestaat.

Wat onveranderbaar leek, bleek toch veranderbaar

Dat uit de mogelijkheid tot verandering niet mag worden afgeleid dat er ook veranderd moet worden, laat onverlet dat het in het nature-nurture debat in de eerste plaats gaat over feitelijke veranderbaarheid. Uitgangspunt daarbij is vanzelfsprekend dat 'de natuur' altijd hetzelfde blijft en niet te veranderen zou zijn, maar dat uitgangspunt is onhoudbaar. Als het om erfelijkheid gaat bijvoorbeeld is er in de tweede helft van de twintigste eeuw op twee manieren met succes aan die vaste onveranderlijke basis gemorreld. In de eerste plaats moest eind jaren vijftig het maatschappelijk erfelijk privilege eraan geloven. Aan de reeds eeuwen bestaande situatie waarin de bevoorrechte maatschappelijke posities van ouder op kind werden overgedragen leek althans in die jaren een einde te komen. Vanuit de Verenigde Staten was het idee komen overwaaien dat de samenleving, door de manier waarop het onderwijssysteem was ingericht, veel talent verloren liet gaan. In die jaren startte de Leidse onderwijssocioloog Van Heek zijn omvangrijke onderzoeksproject onder de titel *Het verborgen talent*, dat tot eind jaren zeventig zou doorlopen. Uit onderzoek was gebleken dat schoolsucces van kinderen inderdaad samenhang met erfelijk privilege. Eenvoudig gezegd: kinderen van rijke ouders kwamen stevast in hogere vormen van onderwijs terecht, terwijl zij lang niet altijd de meest geschikte waren. Het

waren dus niet zozeer erfelijke factoren zoals intelligentie (nature) maar sociale factoren zoals rijkdom en de invloed daarvan op onderwijs (nurture) die belangrijk waren. Kinderen begonnen hun schoolcarrière met ongelijke kansen en het enige wat het onderwijssysteem leek te doen was die maatschappelijk ongelijkheid reproduceren. Vanaf het begin van de jaren zestig hingen alle politieke partijen van links tot rechts het meritocratische model aan: niet sociale afkomst zou de instroomniveau in het onderwijs moeten bepalen, maar de individuele geschiktheid.

Hoe vertrouwd het uitgangspunt van gelijke kansen in het onderwijs ons nu ook moge voorkomen, het is zeker niet altijd vanzelfsprekend geweest. Het idee van het erfelijk privilege, dat bij de oude standensamenleving paste, bestond in de jaren vijftig feitelijk nog. En wat meer is, het werd door velen nog verdedigd ook. Men ging er vanuit dat het bij een ordening van laag tot hoog om een natuurlijke ordening ging. In de middeleeuwen bijvoorbeeld bestond enerzijds de gedachte van de heilige arme, die leefde als Jezus en die de rijke de gelegenheid gaf om via aalmoezen aflaten te verdienen. Anderzijds bestond er ook de gedachte dat het bij armoede om een erfelijk privilege ging, een gedachte die pas met het humanisme van de renaissance verdween. Meer dan twee millennia terug verdedigde de Griekse filosoof Aristoteles de slavernij met het argument dat er nu eenmaal mensen zijn die geboren worden om te leiden, en mensen die geboren worden om geleid te worden. Tot diep in de twintigste eeuw is een samenleving met verschillen tussen groepen mensen verdedigd met een beroep op de wil van God. Het loslaten van het erfelijk privilege in de inrichting van het onderwijs - ook wel de externe democratisering van het onderwijs genoemd - heeft overigens niet tot een volledige opheffing ervan geleid. Eind jaren zeventig bleek al dat van gelijke kansen nog altijd geen sprake was. Dat inzicht wordt wel de reproductiethese genoemd, de stelling dat het onderwijs als systeem niet aan verandering van de maatschappelijke verhoudingen kan bijdragen, maar die verhoudingen eigenlijk alleen maar onveranderd kan doorgeven. Dat inzicht laat onverlet dat ondanks het gebrek aan succes het gelijke kansenbeleid nog altijd wordt ingezet en men in onze tijd zijn best doet om de taalachterstanden van peuters en kleuters van allochtone afkomst weg te werken, zoals men dat in de jaren zestig en zeventig met de taalachterstanden van de peuters en kleuters uit de arbeidersgezinnen probeerde te doen.

De tweede manier waarop de erfelijkheid minder onveranderlijk bleek te zijn dan aanvankelijk was aangenomen heeft betrekking op de genetische basis aan eigenschappen die een kind bij de conceptie van vader en moeder meekrijgt. Het idee van de onveranderlijkheid van die erfelijke basis is altijd zo onomstreden geweest dat het lang als uitgangspunt heeft gediend als grondslag van het onderzoek naar het nature-nurture vraagstuk. Van twee leden van eenzelfde tweeling, die in verschillende milieus opgroeiden, werd aangenomen dat de erfelijke basis precies dezelfde was en dat de verschillen in ontwikkeling op latere leeftijd dus volstrekt aan het verschil in omgeving (aan nurture dus) kon worden toegeschreven. Los van de kanttekeningen die er hoe dan ook bij deze onderzoeksopzet kunnen worden gemaakt, is van de onveranderlijkheid van de genetische basis volstrekt geen sprake meer. Genetische manipulatie is in de landbouw een beproefde techniek en niemand twijfelt eraan of die bij de mens op den duur ook toepasbaar kan zijn. Wel twijfelt men eraan of het een goede zaak zou zijn om die weg op te gaan, bijvoorbeeld omdat het herinneringen oproept aan experimenten die in het kader van de rasverbetering in de Tweede Wereldoorlog in Nazi-Duitsland werden uitgevoerd.

In parlementen lopen discussies over het al dan niet toestaan van onderzoek op zogenoemde menselijke stamcellen. Let wel: het gaat hier nog niet om het toestaan van de toepassing, maar alleen nog maar om het toestaan van het wetenschappelijk onderzoek naar de mogelijkheden om erfelijke ziekten te kunnen bestrijden. Ook hier worden stellingnamen in het debat ingegeven door overwegingen dat de (van god gegeven) natuur als zodanig goed zou zijn en geen verbetering behoeft en daarom onaangetast moet blijven. Ook lopen er discussies over prenatale diagnostiek van erfelijke ziekten. In 2008 nog werd staatssecretaris Bussemaker door christelijke bewindslieden in het Nederlandse kabinet tot de orde geroepen, omdat zij abortus van een foetus in geval erfelijke vormen van borstkanker in Nederlandse ziekenhuizen wilde toestaan. Nieuwe kennis noopt tot tal van nieuwe ethische overwegingen. Tussen rasverbetering nastreven, “foutjes van de schepper” corrigeren en een samenleving willen waarin voor mensen met een vlekje geen plaats meer is, liggen vraagstukken die om diepgaande discussie vragen. Maar of “de erfelijke basis” nog net zo onveranderlijk is als een halve eeuw geleden, vraagt vanzelfsprekend niemand zich meer af.

Nature-nurture: een lange geschiedenis

Het nature-nurture debat kent een langere geschiedenis dan we tot nu toe beschreven. In zekere zin doortrekt de tegenstelling het gehele westerse denken en is ze ook al in de Griekse filosofie te vinden bijvoorbeeld in de zin waarop Aristoteles van zijn leermeester Plato afwijkt. In de zeventiende eeuw, waarin de moderne filosofie zich op kennistheoretische problemen concentreert, liggen posities in het debat in zekere zin aan de basis van de tegenoverstelling rationalisme-empirisme. Zo probeerde de Britse filosoof John Locke in zijn *Essay concerning human understanding* uit 1693 aan te tonen dat de ingeboren ideeën, die de Fransman René Descartes in diens *Discours de la Méthode* uit 1637 had aangenomen, niet bestonden, om zo te kunnen aantonen dat alle kennis uit ervaring moest komen. Een mooi voorbeeld van een experiment om voor eens en voor altijd vast te kunnen stellen of bepaalde ideeën nu waren aangeboren of niet is het zogeheten probleem van Molyneux, de vraag die William Molyneux in 1688 per brief aan John Locke voorlegde. De vraag was of een blindgeborene, die op latere leeftijd ziende werd, een bol, een kubus en een driehoek *op het eerste gezicht* zo herkennen. Als dat het geval zou zijn zouden de zogenaamde primaire kwaliteiten, zoals vorm - de eigenschappen die met meerdere zintuigen waarneembaar zijn - aangeboren zijn, terwijl de secundaire kwaliteiten, zoals kleur, van ervaring afhankelijk zijn. Maar ondanks alle pogingen tot oplossing van het probleem van Molyneux is er nooit een definitieve oplossing gevonden, zoals het tweelingenonderzoek nooit een uitsluitsel heeft kunnen geven over de vraag of intelligentie uiteindelijk een erfelijke basis heeft.

In verband met de ontwikkeling van het kind is het nature-nurture vraagstuk in nog in andere termen te gieten. In 1914 verscheen het boek *Psychologie de frühen Kindheit* waarin de Duitse psycholoog William Stern zijn convergentietheorie ontvouwde. Dat kinderen niet alleen rijpen, dat er niet alleen maar sprake is van een afwikkeling van voorgeprogrammeerde ontwikkelingsstadia, maar dat kinderen ook leren vormt een voor de handliggende combinatie van nature en nurture. De Nederlandse pedagoog M.J. Langeveld heeft daar in diens ontwikkelingspsychologie een derde factor aan toegevoegd. Het kind leert en rijpt niet alleen, maar *maakt zich ook eigen*. De persoon van het kind is niet zozeer het resultaat van de ontwikkeling, maar geeft de

integratie van leren en rijpen van meet af aan vorm. Er zullen weinig mensen zijn die twee leden van een eenige tweeling als één persoon zullen zien, ook niet van meet af aan. Toch wordt het uitgangspunt van 'persoon' als primitief concept - dat wil zeggen als begrip dat zich niet verder laat opdelen - niet door iedereen geaccepteerd.

Als we de mensopvattingen op een rij zetten die in de moderne tijd het toneel hebben beheerst, ontstaat het volgende beeld. Allereerst is er de mens als machine. Tegen dat beeld, dat bijvoorbeeld door de Franse filosoof De la Mettrie in diens *L'homme machine* werd getekend, hebben natuurlijk op grond van religieuze overwegingen sterke bezwaren bestaan, maar met de mechanisering van het wereldbeeld ging het met het beeld van de mens ook onstuitbaar die kant op. De vorm, die bijvoorbeeld John B. Watson in het begin van de twintigste eeuw aan het behaviorisme gaf, sloot mooi bij dit beeld aan. In onze tijd is het beeld van de mens als computer ons heel vertrouwd en dat is niet zo vreemd voor een tijd waarin het gebruik van dat "rekentuig" zo alles bepalend is. In het verband van de ontwikkeling wordt wel gesproken van de informatieverwerkingsmetafoor: kinderen verwerken in verschillende ontwikkelingsfasen de informatie, die van buiten komt, op verschillende, voorgeprogrammeerde, manieren. De zogeheten cognitieve revolutie in de ontwikkelingspsychologie, waar bijvoorbeeld de naam van de Franse ontwikkelingspsycholoog Jean Piaget aan verbonden is, wordt door deze metafoor gedragen.

Of er ooit een einde zal komen aan de lange geschiedenis van het nature-nurture debat is zeer de vraag. Nieuwe ontwikkelingen in de wetenschap brengen vaak oude standpunten weer tot leven. Zo bracht de overtuiging van de linguïst Noam Chomsky, dat de razendsnelle manier waarop kinderen hun moedertaal verwerven alleen verklaard kan worden als aangenomen wordt dat kinderen als ze ter wereld komen al begiftigd zijn met een universele grammatica, hem rechtstreeks terug bij de ingeboren ideeën van de zeventiende eeuwse filosoof Descartes, die eigenlijk door velen als definitief achterhaald werden beschouwd. Chomsky veronderstelde niet slechts een abstract aangeboren taalvermogen, maar was ervan overtuigd dat er in de hersenen een concreet taalorgaan te vinden zou moeten zijn. Het werk van neurobioloog Gerald Edelman bijvoorbeeld maakte weer een einde aan de computermetafoor, omdat in zijn visie die essentiële onderdelen van de taal-hardware juist na de geboorte worden verworven. Voorlopig kan het hersenonderzoek zich in een grote populariteit verheugen.

Nature-nurture, maakbaarheidsoptimisme en tijdgeest

Als het bij het nature-nurture debat inderdaad in de eerste plaats om de feitelijke vraag naar veranderbaarheid gaat, is het interessant om het debat tegen de achtergrond van opkomst en neergang van het maakbaarheidsoptimisme te bezien. De opkomst daarvan wordt in het algemeen gekoppeld aan de Verlichting die rond 1800 goed op stoom kwam, omdat de mens zich toen definitief uit de greep van de natuur leek te ontworstelen. Toen de Groningse psycholoog Heymans honderd jaar geleden over 'De toekomstige eeuw van de psychologie' sprak, stond hem echt voor ogen dat de psychologie in de twintigste eeuw in staat zou zijn om de mens gelukkig te maken. De gelijke kansen-ambitie van de jaren zestig maakte het optimisme over de maakbaarheid van mens én maatschappij in de tweede deel van de twintigste eeuw compleet.

Een goed voorbeeld van hoe het idee van maakbaarheid van maatschappij en mens te samen komt is te vinden in de ontwikkelingen in de psychiatrie. In de jaren

zeventig ontstaat de overtuiging dat psychische ziekten niet zozeer als veroorzaker van maatschappelijke problemen moesten worden gezien, maar juist als door de verziekte maatschappelijke omstandigheden veroorzaakt. Ziekten waarvan men altijd had aangenomen dat zij een natuurlijke basis hadden, moesten enerzijds door een goede behandeling uit de wereld geholpen kunnen worden. Anderzijds was er de democratische wens om de zwakzinnige mens niet als mindere mens maar als gelijke beschouwen. De tekst van een affiche die in die jaren niet alleen in instellingen, maar ook op prikborden in studentencafés was aan te treffen, drukt te geest van de tijd goed uit: “Ooit’n normaal mens ontmoet? En..., beviel’t?”

In de loop van de jaren tachtig zijn er medicijnen beschikbaar gekomen die een goede behandeling hebben mogelijk gemaakt van psychische ziekten zoals manische depressiviteit. Daar waar het eind jaren zeventig nog goed gebruik was om op psychiatrische afdelingen van algemene ziekenhuizen (PAAZ) hele gezinnen op te nemen - het lag niet aan de patiënt, maar aan zijn omgeving - moesten in de jaren negentig dezelfde manisch-depressieven en hun families weer leren accepteren dat de patiënt toch echt ziek was en dat bij een goede behandeling met medicijnen de diepe dalen minder diep konden worden gemaakt en de toppen konden worden afgetopt. Inmiddels heeft Trudie Dehue met haar studie *De depressie-epidemie* duidelijk gemaakt dat we in het eerste decennium van de 21ste eeuw in een bepaald opzicht terug bij af zijn. Het medicijngebruik voor de onderdrukking van (gewone) depressiviteit heeft excessieve vormen aangenomen, terwijl de vraag naar de mogelijk maatschappelijke oorzaken niet meer wordt gesteld.

Wat het voorbeeld van deze kleine geschiedenis verheldert, is hoe dwingend de tijdgeest in een bepaalde periode is en hoe beperkt de rol daarin is van opvattingen binnen het nature-nurture debat. In de jaren zeventig lijkt de nurture opvatting in het geval van psychische ziekten veel meer het resultaat van een maatschappelijk ontwikkeling, dan een oorzaak ervan. De anti-psychiatrie van auteurs als Thomas S. Szasz en, in Nederland, [Jan Foudraïne](#) passen in de democratiseringsbeweging die de hekken om de psychiatrische instellingen in de bossen afbrak. Ze maakt de visie algemeen aanvaard dat veel psychiatrische patiënten, die tot dan toe gedoemd waren om een leven lang in de afzondering van een instelling door te brengen, in gewone straten tussen “gewone” mensen thuishoren. Diezelfde tijdgeest maakte het overigens in diezelfde jaren de Leidse criminoloog Buikhuisen onmogelijk om zijn onderzoek naar de mogelijk genetische basis van delinquentie uit te voeren. De overwegingen waren duidelijk: de maatschappelijk gedefinieerde normen die de maatstaf aanreiken waarmee de rechter de een wel en de ander niet achter de tralies laat verdwijnen zijn relatief en kunnen door de tijd heen veranderen. Wat heeft het dus voor zin om daarvoor naar een onveranderlijke erfelijke basis te zoeken?

Het maakbaarheidsoptimisme, dat vanaf de jaren zestig wijd verbreid raakte, is als het om het individuele levensgeluk gaat eigenlijk nooit verdwenen. Psychiaters weten maar al te goed dat de mogelijkheden om echt te helpen beperkt zijn, maar daar lijkt de samenleving met zijn populaire bladen als *Psychologie Magazine*, *Mind* en *Happinez* zich weinig van aan te trekken. Het optimisme zocht met de groeps- en systeemtherapie in de jaren zeventig en de medicijnen in de periode daarna wel een ander aangrijpingspunt. Ook het maatschappelijk maakbaarheidsoptimisme lijkt terug, maar het is goed om daar

met het oog op de verschillende paradigma's in het sociaal werk nog eens een extra blik op te werpen.

Slot: Over de beperkte betekenis van het nature-nurture vraagstuk voor de aanpak van het sociaal werk

Het is in zekere zin teleurstellend om te moeten constateren dat een zo fundamentele kwestie als het nature-nurture vraagstuk, die door de eeuwen heen zoveel wetenschappers heeft beziggehouden en zulke scherpe tegenstellingen heeft opgeroepen, uiteindelijk zo weinig betekenis heeft gehad voor feitelijke veranderingen in de aanpak van het sociaal werk. Door nu kort de verschillende achtereenvolgende paradigma's bezien, die Van der Lans in zijn boek *Ontregelen* in de ontwikkeling van het naoorlogse sociaal werk heeft onderscheiden, zal duidelijk worden dat economische factoren bijvoorbeeld bepalender voor de tijdgeest zijn geweest dan ontwikkelingen in het nature-nurture debat. De vraag is zelfs aan de orde of de wijziging in aanpak hoe dan ook niet eerder gebaseerd is op een aanpassing aan de omstandigheden dan een verandering op grond van gewijzigd inzicht. De wetenschap past hoe dan ook bescheidenheid als het gaat om de betekenis van de modellen die zij voor de aanpak van het sociaal werk bedenkt.

De eerste naoorlogse periode wordt gekenmerkt door de sociaal werker die *boven de cliënt* staat. Het is niet moeilijk om voorbeelden van onversneden paternalisme te vinden. Het project, dat de maatschappelijke verwildering van de in de oorlogsjaren losgeslagen jeugd moest bestrijden, liet over wat goed was en niet goed geen misverstand bestaan. Van de woningbouwprojecten, waarin hele gezinnen onder toezicht waren geplaatst, is de laatste pas in het begin van de jaren zestig opgeheven. De Nederlandse regering had in die opbouwjaren vijftig de feitelijke economische vooruitgang nog aan het oog van het volk weten te onttrekken. Toen dat niet meer lukte en democratisering in de jaren zestig economisch onafwendbaar bleek, paste ook de aanpak van het sociaal werk zich aan. De paternalistische houding werd onhoudbaar en de sociaal werker kwam *naast de cliënt* te staan. De situatie van de cliënt werd als uitgangspunt genomen en hulpverleningsorganisaties als [JAC](#) en Release kozen in de jaren zeventig in het geval van weggelopen jongeren bijvoorbeeld onverkort vóór de jongeren en tégen de ouders. De economische crisis van de jaren tachtig, die een algemene privatiseringsgolf bij de overheid te weeg bracht, heeft tot een afbraak van het, in de voorafgaande jaren ook sterk gepolitiseerde, welzijnswerk geleid. De afstand tussen sociaal werker en cliënt werd groter (*Er vandaan* in termen van Van der Lans). Met de markt als model werd ook aanbodgerichtheid vervangen door vraaggerichtheid. Nu sinds de eeuwwisseling de noodzaak van een goede sociale infrastructuur door de overheid weer wordt ingezien gaat de huidige sociaal werker weer *op de cliënt af*. Als opvoeders in gebreke blijven bijvoorbeeld ziet de overheid geen bezwaren om bij de gezinnen achter de voordeur te opereren en hulp dwingend op te leggen. Door de voorstanders van de [eropaf-benadering](#) wordt nadrukkelijk ontkend dat we daarmee bij het paternalisme van de jaren vijftig terug zouden zijn. Het kritische geluid van iemand als de Engelse psychiater [Theodor Dalrymple](#), die waarschuwt voor een aangeleerde hulpeloosheid van de sociale onderklasse die door het sociaal werk zelf in stand gehouden wordt, lijkt naar de achtergrond gedrongen.

Over de auteur

Bas Levering is lector Algemene Pedagogiek bij Fontys Hogescholen en docent en onderzoeker aan de Universiteit Utrecht. Ook is hij hoofdredacteur van *Pedagogiek in Praktijk Magazine*.

Verwijzingen

- Cronbach, (1969) Heredity, environment and educational policy. *Harvard Educational Review*, 39, 2.
- Dalrymple, Th. (2004). *Leven aan de onderkant. Het systeem dat de onderklasse in stand houdt*. Utrecht: Spectrum.
- Dehue, T. (2008). *De depressie-epidemie*. Amsterdam: Augustus.
- Foudraire, J. (1971). *Wie is van hout? Een gang door de psychiatrie*. Baarn Ambo.
- Galjaard, H. (1994). *Alle mensen zijn ongelijk. De verschillen en overeenkomsten tussen mensen: hun erfelijke aanleg, gezondheid, gedrag en prestaties*. Amsterdam: Balans.
- Harris, J. R. (1998). *Het misverstand opvoeding. Over de invloed van ouders op kinderen*. Amsterdam: Contact.
- Heek, F. van (1968). *Het verborgen talent: milieu, schoolkeuze en schoolgeschiktheid*. Meppel: Boom.
- Herrnstein, R.J. & Murray, C. (1994). *The Bell Curve*. New York : Free Press.
- Heymans, G. (1909). *De toekomst der psychologie*. Rectorale rede. Groningen: Wolters.
- Jensen, A. R. (1969). How must we boost IQ and scholastic achievement? *Harvard Educational Review*, 39, 1.
- Lans, J. van der (2008). *Ontregelen. De herovering van de werkvloer*. Amsterdam: Augustus.
- Noordman, J. (1989). *Om de kwaliteit van het nageslacht. Eugenetica in Nederland, 1900-1950 (proefschrift)*. Nijmegen: SUN.
- Szasz, Th. S. (1970). *De waan van de waanzin*. Baarn: Ambo.